

közelednek Kittimből, térdre kényszerítik Assurt és Ebert, elpusztulnak ők is örökre” (Num. 24: 24). A jóslat átértelmezett szavai Dán. 11: 30-ban tűnnek ismét fel, mint „Kittimből ugyanis hajók jönnek ellene” – tudniillik az Egyiptomot megtámadó IV. Antiokhosz Epiphanész ellen Kr. e. 168-ban, amikor a rómaiak megálljt parancsolnak a sikeresen előrenyomuló hadvezérnek, és hajón érkező követük ezt Antiokhosz tudtára adja. A qumráni peserek ugyanezt az elnevezést – *kittim* – használja egyébként tüpologikus névként, amikor Pompeius római légióiról beszél.

Még később hasonló folyamat játszódhatott tehát le Qumránban. Bizonyos prófétai (és nem-prófétai) szövegeket kiválasztottak speciális olvasásra, interpretációra és átdolgozásra. Azok a munkák, amelyek ennek a folyamatnak az eredményei voltak, nem voltak sem próféciák, sem exegetikai tanulmányok; valószínűleg új műfajt képviseltek, speciális jellemzőkkel. Erről a folyamatról semmi bizonyosat nem tudunk, csak feltételezhető, hogy ilyen folyamat lezajlott. A válogatók bizonyára előnyben részesítették azokat a szövegeket, amelyek ellentéteket írtak le. A kör, amelyben ezeket a szövegeket válogatták és használták, szívesen írta le saját helyzetét a tanúság-szövegekként kiválasztott prófétai szövegek szókincsével. A ragadványneveket hosszabb perióduson keresztül használhatták. Ez nyilvánvaló abból a tényből, hogy a prófétai hagyományból származó nevek először a Kr. e. 2. sz. végén írt Damaszkuszi Iratban tűnnek fel¹³, majd később ugyanezek a nevek az egy évszázaddal később írt pesarimban. A nevek hagyománya tehát függetlennek tűnik azoktól a művektől, amelyekben találták őket. Nem a művek szerzőinek ad hoc invenciói, és nem is irodalmi kölcsönzés egy régebbi műből. Ez a hagyományos nyelv működhetett a közösségben, és kontaminálódott később más bibliai szövegekből eredő rendszerekkel.

FRÖHLICH IDA

A NŐK HIVATALOS MEGNEVEZÉSE A XVII–XVIII. SZÁZADI BOSZORKÁNYPEREK OKIRATAIBAN, VAGYIS AZ ÖRDÖGHI INCZELKEDESBŰL BÜÖS, BAJOS EÖRDÖNGÖS ASZSZONIOK NEVEIRŰL

1. Az elmúlt fél évtizedben a nők, pontosabban az asszonyok megnevezésének történetével több tanulmány foglalkozott. A kutatók összegezték a *-né* képző kialakulásának és használatának körülményeit, és elkülönítették egymástól a foglalkozásnév-képző, valamint a feleségnév-képző *-né* toldalékot (PAIS 1951). Bemutatták az asszonynevek régi magyar nyelvbeli típusait, megállapították, hogy a – ma hagyományosnak tartott – *-né* képzős forma mellett az előző korokban bőven találhatóunk egyéb variánsokat is az asszonyok megnevezésére (PAPP 1960; FÜLÖP 1983). Feltárták az erdélyi asszonyok régi-ségben használatos megnevezéseit (SZABÓ 1970, 1972), megfigyelve azt is, milyen szerepe van a szociális tagolódásnak a névformák kialakulásában (GERGELY 1993, 1995). Foglalkoztak az asszonyok népnyelvi megnevezésével, bemutatták a szóbeliségben általános megnevezéseket, valamint felhívták a figyelmet arra, hogy azok a névformák, amelyekre a régi írásokban nem találunk adatokat a szóbeliségben, ennek ellenére ismert és használatos formák lehetnek (ÖRDÖG 1975). A XIV–XVII. századi történeti adatok

¹³ MILIK, J.T., Milki-sedeq et Milkireša dans les anciens écrits juifs et chrétiens, JJS 23 (1972) 95–144 a mű kéziratának legrégebbi töredékét a Kr. e. 1. sz. első felére datálja. 135. o.

alapján feltárták, hogy a női nevek közül melyek és milyen körülmények között válhattak családnévvé (NYIRKOS 1999).

2. Az alábbiakban azokat a névformákat szeretném bemutatni, amelyeket a XVII–XVIII. században a magyarországi boszorkányperek okirataiban a nők megnevezésére használtak. Forrásként a magyarországi boszorkányperek eddigi leggazdagabb gyűjteményét használom (SCHRAM 1970, 1982). A teljes terjedelmükben, betűhíven közölt periratok túlnyomórészt magyar nyelvűek, de akad közöttük latin, valamint egy-két német és szlovák nyelvű is. Jelen dolgozatomban a háromkötetes összeállítás harmadik kötetének anyagát dolgozom fel (SCHRAM 1982). Ebben összesen 101 okirat található, közülük a legrégebb 1618-ban, a legfrissebb 1771-ben keletkezett. Adataim tehát a XVII–XVIII. század női névhasználatát mutatják be. Az idézett szövegrészek után kerek zárójelben az irat keletkezésének évszámát adom meg, szögletes zárójelben – egyéb hivatkozás nélkül – az oldalszámot közlöm. Az okiratok keletkezési helyüket tekintve szinte Magyarország egészét átfogják. Ahhoz azonban, hogy területileg eredményesen hasonlítsuk össze a névformák alkalmazását, a jelenleginél jóval nagyobb adatbázissal kellene rendelkezniünk.

2.1. A könyvben közölt okiratok hivatalos magyar nyelvű összefoglalással kezdődnek, amelyet mintegy címként illesztettek az iratok elé. Ebből általában tájékoztatást kapunk az irat tárgyáról, a perbe fogott személyről és a helyszínről, például *Feljegyzés a debreceni szenátus előtt lefolyt tárgyalásról Sodor Andrásné ügyében* (1693) [182]; *Debrecen város bírósága megégetésre szóló ítélete Kis Györgyné Szabó Kata ellen, melyet kérésére előbb lefejezésre, majd holttestének elégetésére enyhítenek* (1702) [182]. A feliratok helyesírásából és megfogalmazásából arra következtethetünk, hogy talán a kötet jelenkori szerkesztői fogalmazták meg ezeket a rövid tájékoztatásokat, de minden bizonnyal a korabeli feljegyzések figyelembevételével. A szerkesztői egységesítés nem terjedt ki a névhasználatra, a perbe fogott személyek nevét nem egységes névformával közlik. Az elemzés során tehát képet kaphatunk arról, hogy a hivatalos, elsősorban jogi nyelvhasználat írásos változatában milyen névformákat használtak a nők megnevezésére a XVII–XVIII. században.

A címként alkalmazott feliratokból azokat a megnevezéseket választottam ki, amelyek nőkre vonatkoznak, és emellett valamely tulajdonnévi elemet tartalmaznak. Így összesen 100 megnevezést gyűjtöttem össze a 101 okiratból. Vannak a gyűjteményben olyan feliratok, amelyek nőre vonatkozó tulajdonnévi alapú megnevezést egyáltalán nem tartalmaznak, például *Köteles Tamás és Szantalosi Ferenc, Atyai Benedek magánperesek pere a pápai úriszék előtt; alperesek babonaság miatt fogságban tartása tárgyában* (1672) [292]. De találunk olyan iratokat is, amelyek fejrészében több nő megnevezése is megtalálható, például *Zádori Istvánné, Gáboriné, Kis Jánosné, továbbá mások ügyében tanúkihallgatások* (1759) [322].

2.2. Boszorkányság hírébe azok a személyek kerültek, akik tetteik, valamint szellemi, mentális adottságaik, esetleg gazdasági, szociális, etnikai vagy vallási helyzetük miatt eltértek az átlagtól. Kezdetben régi pogány varázslók utódai lehetnek vagy a gyógyításban jeleskedő tudományosok. Később közéjük tartoztak a katolikus vallás szempontjából eretneknek tartott személyek, sőt esetleg valódi méregkeverők is (DÖMÖTÖR 1981). A magyarországi boszorkányperek sok tekintetben különböznek a külföldi nagy boszorkányüldözési perekétől: különbözik a perek alapját képező boszorkányhit, és különbözik az ítékezés módja. Hazánkban nem voltak inkvizíciós bíróságok, hanem

ugyanazok a hatóságok jártak el a boszorkányperekben, amelyek az egyéb főbenjáró bűncselekményekben ítéleztek. Magyarországon a boszorkányüldözés nem volt akkora mértékű, mint a nyugat-európai országokban. Az üldözés a csúcspontját a XVII–XVIII. század fordulóján érte el, az utána következő időkben csökkent a perek száma. Nagy mértékben hozzájárult ehhez Mária Terézia 1768-as rendelete, amelynek megjelenése után hamarosan szörványossá vált a boszorkányüldözés (SCHRAM 1982).

A boszorkányperek vádlottja általában nő, csak elvétve találunk férfi vádlottat (SZENDREY 1986: 63–4). Az átvizsgált okiratok mindössze három férfit említenek. A magyar boszorkányok legtöbbször javasasszonyok voltak. Tudományuk zömmel gyógyításra szorítkozott, megmagyarázhatatlan sikeres vagy éppen sikertelen tevékenységük miatt keveredtek boszorkány hírébe. Koruk felfogása szerint környezetük véleménye alapján természetfeletti erővel rendelkeztek. A vizsgált periratokban a boszorkányt minden esetben vádlottként említik.

A boszorkányos személy a társadalom minden rétegéből kikerülhetett. A vádlottak között vannak főrangú asszonyok, nemesek, agilisok, valamint mesteremberek vagy városi magisztrátusok feleségei. Anyagi helyzetük is erősen különbözik: egyesek szolgálókat tartanak, saját házukban laknak, míg mások kéregetésből, koldulásból tartják fenn magukat. A boszorkánysággal vádolt nők a mai közhiedelemmel ellentétben nem mindig idős asszonyok voltak. A perbefogottak közel egyharmada fiatal nő. Életkorukat ugyan általában nem közlik a periratok, de a tanúvallomások részleteiből gyakran következtethetünk rá (SCHRAM 1982).

3. A boszorkányperekben vádolt nők tehát a korabeli társadalom valamennyi rétegét képviselik, anyagi helyzetük és életkoruk nagyon különböző. A társadalmi helyzet és az életkor alapján nem vizsgálom a névhasználat rétegződését, hiszen ahhoz kevés adatom van, hogy a rétegződés szerinti különbségeket megállapíthassam. Amikor a periratok anyaga lehetővé teszi, és a névforma alkalmazása megkívánja, akkor közlöm a társadalmi helyzetre, a vagyonra vagy az életkorra utaló adatokat.

A boszorkánysággal vádolt nők megnevezésére használt névformákat elsősorban a szerkezetük és a megnevezésben felhasznált nyelvi elemek alapján csoportosítom. Először külön csoportban vizsgálom azokat a lazább szerkezetűnek tekinthető, esetleg körülírásként is felfogható megnevezéseket, amelyekben a férj nevét a *felesége* vagy az *özvegye* szóval kapcsolják össze. A második csoportot az olyan névalakok alkotják, amelyekben a férj neve kiegészül a *-né* képzővel. A harmadik csoportba soroltam azokat a névformákat, amelyekben nem szerepel a férj neve, hanem valamilyen alakban csupán a nő, illetve a feleség saját nevét tartalmazzák.

3.1. A *felesége* / *özvegye* szóval alakult névformák

Az esztergomi székeskáptalan tanúkihallgatást végez Lizthius Anna Rózsa, Pograny György felesége ellen, többek megverése és megveretése ügyében, akik belehaltak vagy megrokkantak a verésbe (1637) [214]

Adataimnak 12%-a tartozik ehhez a névformához, négyszer a *felesége*, nyolcszor az *özvegye* kiegészítés szerepel a névben. A *felesége* szót tartalmazó névalakok között egyetlen példát találunk arra, hogy az asszony egyéni neve semmilyen módon sincs feltüntetve a névben: *Puskaricz Balázs felesége* (1655). A többi névalak először a feleség nevét közli, majd ezt követi a férj teljes neve a *felesége* szóalakkal kiegészítve: *Virág Jutka, Jámbor János felesége* (1764). Különösen érdekes megnevezés Szűcs Erzsébeté, amely a korábbi és a jelenlegi férje nevét is feltünteti, sőt kiegészíti a névformát a lakó-

helyre utaló jelzővel: *Békéscsabai Szűcs Erzsébet, korábban Kovács István, jelenleg Mándoky István felesége* (1722). Ez az adat tipikus példája a pontos azonosíthatóságra való törekvésnek. A többszörösen összetett megnevezések azt bizonyítják, hogy a hivatalos iratokban különös figyelmet fordítottak a személyazonosság pontos megállapítására és megállapíthatóságára. Hasonló jellegzetességeket a korábbi évszázadok hivatalosan használt névanyagában is tapasztalhatunk (PAPP 1960: 80).

Az *özvegye* szót tartalmazó névformák legtöbbje először a férj teljes nevét közli, majd ezt követi valamilyen formában a feleség neve. Egyetlen esetben csak a keresztnévet adják meg az *asszony* szóval kiegészítve: *Szabó János özvegye Katalin asszony* (1629). A többi példában a férj neve mellett a feleség teljes neve is megtalálható: *Tóth Péter özvegye Barbalicz Orsolya* (1676), *Tóth György özvegye Szabó alias Sipos Ilona* (1678) stb. Adataim között egyetlen olyan névalak van, amelyben a feleség neve megelőzi az elhunyt férj nevét. A névsorrend kialakulásában ebben az esetben az is szerepet játszott, hogy vélhetően a feleség társadalmilag rangosabb csoportba, a nemesek közé tartozott: *Nemes Patakj Judit, Bagoly Menyhért özvegye* (1640).

3.2. A -né képzővel alakult névformák

3.2.1. A férj családneve + -né

Ferencné önkéntes és tortúra alatti vallomása (1663) [263]

Az adatok 10%-a sorolható ebbe a csoportba: *Ladoschné* (1663), *Czenéné* (1715), *Gáboriné* (1759) stb. Közöttük arra is van példa, hogy az egyetlen szóból álló névalak kiegészül a lakóhelyre és a családi állapotra utaló jelzővel: *Trausdorfi Özvegy Bartusné* (1663). Az ebbe a csoportba tartozó névalakok fele egyéb kiegészítést tartalmaz. Néhány példában a férj -né képzős családneve után a feleség keresztnéve következik az *asszony* szóval megtoldva: *Pálné, Katalin asszony* (1663), *Rosnyainé Borbála asszony* (1740). Egyetlen megnevezésben a feleség teljes nevét feltüntetik: *Telekiné Szalay Katalin* (1679). De ugyanabban a szövegrészben a másodszeri előfordulásakor a feleség neve már elmarad, a megnevezés mintegy visszautalásként már csak a férj -né képzős családnevével történik: *Telekiné* (1679).

B. GERGELY PIROSKA megfigyelése szerint az erdélyi régiségben többnyire a társadalom középső és alsóbb szintjéhez tartozó asszonyokat említették ezzel az egyetlen szóból – a férj családneve + -né képző – álló névformával (GERGELY 1993). Annak ellenére, hogy adatainkból nem derül ki az ily módon említett személyek társadalmi helyzete, mégis egyetérthetünk a fenti megállapítással, hiszen a boszorkányság vádja a vádlott számára minden szempontból olyan veszteség volt, amely a társadalom perifériájára való kerülést jelentette.

3.2.2. A férj teljes neve + -né

A köröstarcsai eljáróság által végzett előzetes tanúkihallgatás a helybeli Kis Györgyné, Puskás Istvánné, Horvát Andrásné, Varga Boldizsárné, Jantsó Lászlóné és a Körösladányban lakó Nagy Istvánné boszorkánysága ügyében (1756) [141]

Az adatok 34%-át ez a névforma teszi ki: *Parnoka Jánosné* (1629), *Joó Mihályné* (1942), *Ferencz Gergelyné* (1674) stb. Néhány esetben a fenti névalak kiegészül a lakóhelyre vagy az életkorra utaló elemmel: *Gyomai Nagy Mártonné* (1756), *Körösladányban lakó Nagy Istvánné* (1756), *Öreg Sobrák Istvánné* (1771). A lakóhelyet jelölő főnévből képzett melléknév gyakran nem válik el határozottan a személynévtől, nehezen tudjuk megállapítani, hogy alkalmi jelzőként vagy a tulajdonnév egyik megkülönböztető elemeként szerepel-e: *Debreceni Nagy Istvánné* (1677), *Kocsi Doba Mihályné* (1703).

Vizsgált névalakunk egyetlen példában ugyanazon szövegrészen belül egy teljesebb névformával váltakozva fordul elő, mintegy annak helyettesítőjeként szerepel: *A munkácsi úriszék tárgyalása ... Székely Mózesné Varga Erzsébet ügyében, ... melyben Székely Mózesné pedig a következő ülésen a tortúra után máglyára ítélik* (1679) [176].

A történeti vizsgálatok szerint az asszonyneveknek ez a fajtája a XIV–XV. századtól kezdve egyre gyakoribb lesz. A vizsgált időszakban már általánosan elterjedt, és egyre inkább kiszorítja az egyéb névformákat (PAIS 1951). A boszorkánysággal megvádolt asszonyok megnevezésére is ezt az alakot használják a legtöbbször az okiratok hivatalos részében.

3.2.3. A férj teljes neve + -né + a feleség keresztnéve

Duboczi Mátyásné Zsófia levátája a sárospataki úriszéken, felmentő ítélete és az ügyében tartott tanúkihallgatás (1733) [310]

Adataimnak mindössze 6%-a tartozik ebbe a csoportba: *Chikos Jánosné Katalin* (1631), *Varga Miklósné Katalin* (1631), *Czigo Bálintné Dorottya* (1676). Ez a névtípus is kiegészülhet a lakóhelyre utaló jelzővel vagy az *asszony* szóval: *Ihraczi Struhar Andrásné, Dóra* (1642), *Finta Benedekné Erzsébet asszony* (1629).

B. GERGELY PIROSKA megállapítása szerint az erdélyi régiségben ez a névforma inkább a korábbi századokra jellemző, az 1700-as évektől erősen megritkul a használata (GERGELY 1993). Az általunk átvizsgált okiratokban is csupán egyetlen ilyen felépítésű névforma származik az 1700-as évekből, a többi hasonló megnevezés korábbi keltezésű iratban szerepel.

3.2.4. A férj teljes neve + -né + a feleség teljes neve

...Takács Benedekné Szabó Erzsébet és Székér Mihályné Tótt Borbála levátája, és másod-, illetve harmadmagukkal leteendő tisztítóesküre szóló ítélete a lósi úriszék előtt (1633) [254]

A megvádolt asszonyoknak 16%-át említik ezzel a névalakkal: *Szekér Mihályné Tótt Borbála* (1633), *Fogas Bálintné Kouach Katalin* (1666), *Grecz Jánosné Győry Zsófia* (1722), *Rebe Istvánné Vörös Erzsébet* (1756). A *Takács Benedekné* típusú megnevezések után ez a második leggyakrabban előforduló névforma. A gyakori előfordulást azzal indokolhatjuk, hogy a lehetséges variációk közül a legpontosabban ez a névalak fejezi ki a hivatal számára szükséges azonosítást, hiszen mind a férj, mind a feleség teljes nevét tartalmazza. Ugyanakkor alkalmas arra is, hogy a feleség személyét a férj személyétől pontosan elkülönítse. Ez a névforma is kiegészülhet a lakóhelyre vagy a társadalmi helyzetre utaló jelzőkkel: *Köröstarcsai Boros Jánosné Nagy Anna* (1755), *Nemes Verboczkai Mátyásné Dombai Rebeka* (1652).

B. GERGELY PIROSKA kiemeli, hogy vizsgálatában ezeknek az adatoknak a gyakorisága és szöveggörnyezete kétségtelenné teszi, hogy ezt a névformát a hivatalos, főként jogi ügyek lebonyolításakor használták. Különösen az olyan esetekben alkalmazták, amelyekben szükség volt az asszony személyének a férjtől való elhatárolására (GERGELY 1993). Ezt a megállapítást a XVII–XVIII. századi boszorkányperek adatai is megerősítik.

3.2.5. A feleség teljes neve + a férj teljes neve + -né

A gyulai uradalom kérésére végzett tanúkihallgatás Seregély Judit Horváth Mihályné ellen Békésen és benignum examene Gyulán (1748) [131]

Ez a névforma az előző csoporthoz hasonlóan szintén tartalmazza mind a feleség, mind a férj teljes nevét, csak éppen fordított sorrendben mint a fent említett típus. Az

azonosításra azonban a sorrendtől függetlenül tökéletesen megfelel. A névsorrend ebben az esetben inkább a feleség személyét hangsúlyozza, és talán valamivel határozottabban elkülöníti őt a férj személyétől: *Szabó Katalin Sisko Mihályné* (1741), *Szabó Mária Varga Boldizsárné* (1756). Ebben a csoportban egyetlen jelzővel bővített névalakot találunk: *Köröstarcsai Matosi Sára Jenei Istvánné* (1755).

Adataim között mindössze négy példa van erre a névformára, mind a négy a XVIII. század közepén keltezett okiratokból való. B. GERGELY PIROSKA erről a névtípusról azt állapította meg, hogy az erdélyi régiségben a XVI. század után ez a névforma kezd meggyérülni, majd el is tűnik (GERGELY 1993). A boszorkányperek adatai azt bizonyítják, hogy bár csak elvétve fordul elő, mégis létező névalakként kell számontartanunk a későbbi időkben is.

3.3. A nő / feleség saját nevéből alakult névformák

3.3.1. A nő / feleség teljes neve

Tóth Ilona vádbeszéde, nem világos és elegendő tanúvallomások miatt bővebb vizsgálatot kell lefolytatni (1707) [212]

A férjzettségre utaló nyelvi elem nélkül, azaz a *felesége* kiegészítés vagy a *-né* képző nélkül, csak a saját teljes nevükön szereplő nőkről nehéz eldönteni, hogy férjzett asszonyokként vagy éppen ellenkezőleg, hajadon leányként kerültek perbe: *Kouachka Veronika* (1630), *Balás Ilona* (1756). Az okiratokban található néhány adat azt igazolja, hogy ezt a névformát nemcsak hajadonok, hanem férjzett nők megnevezésére is használták. A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy például *Vervuka Judit* korosabb személy, hiszen nagyobb leánya van, sőt a férje nevére is történik áttételes utalás. Azt, hogy *Vervuka Judit* nem fiatal nő, azért feltételezhetjük, mert az egyik 31 éves tanú *anyómnak* szólítja: *...kérdezte ő tőle: Anyóm, mi lötte kendet, talám beteg kiend...* (1756) [150].

Hercules Éva az okiratok szerint férjnél van, a férje nevét is megemlíti: *Hercules Éva, 30 éves, férjének Kutasi Józsefnek, aki részeg volt, bosszúból forró zsírt öntött almában a szájába, egy hónapig feküdt bele Balatonyörökön* (1755) [294]. *Liska Zsuzsannát* (1692) a tanúk asszonyként emlegetik, az is kiderül róla a vallomásokból, hogy nagyobbacska leánya van. Az *asszony* megszólítás vagy említés azonban önmagában még nem lehet perdöntő, hiszen évszázadokon át nemcsak a férjzett nők, hanem a leányok esetében is használták.

Ebbe a csoportba az adatok 10%-a tartozik. Több példa akad közöttük a lakóhelyre utaló jelzővel kiegészült névhasználatra, például *Békéscsabai Verajka Dorka* (1756), *Gyomai Pogács Judit* (1756). Elméletileg azt is feltételezhetjük, hogy a nő saját nevének tekintett, családnévből és keresztnévből álló alakulatban a családnév nem a nő leánykori neve, hanem a férj családneve. Az okiratok átolvasásakor nem találok olyan adattal vagy olyan megnevezéssel, amely ezt a feltételezést indokolta volna. Ennek ellenére lehetségesnek kell tekintenünk ezt a variánst, hiszen mind az írásos anyagokban (GERGELY 1993), mind a népi szóbeliségben (ÖRDÖG 1975) találhatunk példát ilyen típusú megnevezésre.

3.3.2. A nő / feleség keresztnévhez kapcsolódó értelmezések

...melyben szó esik Rusicza, Damianka, Gyurgyia és Jagoda boszorkányokról is (467) [115]

Az adatoknak mindössze 8%-a sorolható ebbe a csoportba, tehát a névanyag egészéhez viszonyítva erre a típusra csak szórványosan találunk példát. Közülük a keresztnévet értelmezői szerepű alakulattal bővítik az *Ancsa nevű nő* (1630), *Kata nevű bába-*

asszony (1755), *Jagoda boszorkány* (1732) típusú alakulatok. Az ily módon keletkezett megnevezéseket már az egy évszázaddal korábbi időszaknak, a XVI. századnak a névanyagában is úgy tekintették mint egy előző névadási szakasz maradványát (PAPP 1960. 57).

Terjedelmesebb értelmezést találunk az alábbi megnevezésekben: *Gyémánt gúnynéven szereplő Erzsébet* (XVI. sz. vége – XVIII. sz. eleje), *Dudás Ferencné Ilona nevű lánya* (1757). Ez utóbbi két névalak a kételemű nevek felé mutat, hiszen a *Gyémánt Erzsébet* vagy a *Dudás Ilona* megnevezés kételemű személynévként tökéletesen megfelelne. Az adott helyzetben valószínűleg fontosabb volt a körülírás nyújtotta többletinformáció, mint az abból kikövetkeztethető, pontosabban megteremthető kételemű név.

Az előző csoporthoz hasonlóan itt sem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy a megnevezett nők férjezett asszonyok-e vagy hajadon leányok. Csak egyetlen esetben, *Dudás Ferencné Ilona nevű lánya* kapcsán tartalmaznak útbaigazítást a tanúk vallomásai: *A Deutralis Asszonyhoz semmit nem tud a Fatens, hanem hajadon Leányától Ilonától tulajdon magától hallotta hogy mondotta...* (1757) [160].

3.4. A boszorkányperek okiratainak hivatalos részében említett női neveket vizsgálva feltűnik, hogy a sokféle névformából kiemelkednek a *-né* képzős változatok. Példáimban az összes név 70%-ában kapcsolódik valamely névelemhez a *-né* képző. Közülük leggyakoribb a *Parnoka Jánosné* típus, amelyben a férj teljes nevéhez kapcsolódik az asszonynévképző. Találunk példát a csupán a férj családnevéhez kapcsolt, *Ferencné*-féle, *-né* képzős asszonynévre is. Ezek a névváltozatok egyetlen elemet sem tartalmaznak a feleség saját nevéből, csupán a nő feleség voltát, a férjéhez való tartozását fejezik ki. Ebbe a típusba tartozik a vizsgált megnevezések 44%-a.

A *-né* képzős nevek másik része valamilyen módon a feleség saját nevét is tartalmazza, vagy a keresztnévet vagy a teljes nevet tünteti fel a megnevezéskor. Ezt a csoportot képviselik az alábbi típusok: *Chikos Jánosné Katalin*, *Szekér Mihályné Tótt Borbála*, *Szabó Katalin Sisko Mihályné*. Az adattárban található névanyag 26%-a alkotja ezt a csoportot. A *felesége* vagy *özvegye* szóval alkotott megnevezések egyetlen kivétellel szintén tartalmazzák valamilyen alakban az asszony saját nevét. Ez utóbbi csoportot is számba véve 37%-ra emelkedik a lánykori nevet valamilyen formában tartalmazó asszonynevek száma.

Az adatoknak 18%-a csupán női nevet tartalmaz. Az önmagában álló pusztá személynévből nem lehet egyértelműen megállapítani a névviselő családi állapotát. A periratok tartalma alapján kb. 8-10%-ra tehető azoknak az asszonyoknak a száma, akiket férjük neve nélkül, csupán saját nevükön említenek az eljárások során. Feltételezhetjük, hogy a névanyag maradék 8-10%-a a leányok megnevezésére szolgált.

Az adatgyűjtéshez felhasznált okiratok a hivatalos megnevezéseket, elsősorban a jogi nyelv asszonynévhasználatát tükrözik. A fenti elemzésből kiderül, hogy a XVII–XVIII. században még korántsem volt egységes a nők megnevezése. Az általam felállított kategóriákon belül elkülöníthetők még további megnevezési formák, amelyek nagyobb adatbázis vizsgálatakor altípusként szerepelhetnének. Az elemzés megerősíti a szakirodalomnak azt a megállapítását, hogy ebben az időszakban az asszonynevek legtöbb fajtájában már megtalálható a *-né* képző. Ugyanakkor bizonyítékokkal szolgál arra is, hogy a hivatalos nyelv írásos formájában a férj nevéből képzett névalakokat gyakran kiegészítik a pontosabb azonosítást segítő – a nő saját nevének részeként számontartott – elemekkel.

A hivatalos iratokban még akkor sem törekszenek az egységes megnevezésre, ha több vádlott nevét sorolják fel ugyanabban a szövegrészben: *Varannai Zsigmondné Gabó Kata, Bán Pálné, Szabó Palkóné Baranyi Kata, Czenéné gyanúsított boszorkányok önkéntes vallomása Mádon (1715) [297]*. Megfigyelhetjük, hogy az említett négy személy megnevezésére ugyanazon a mondaton belül három különböző típusú névformát használnak. Egyiküket *-né* képzős férjcsaládnévvel említik: *Czenéné*, másikat *-né* képzős kételemű férfinévvel: *Bán Pálné*, két személy esetében pedig kiegészítik az előbbi névformát a nő saját kételemű nevével: *Varannai Zsigmondné Gabó Kata; Szabó Palkóné Baranyi Kata*. A fentiekhez hasonló, gyakran előforduló példák azt igazolják, hogy a XVII–XVIII. századi hivatalos iratokban a mainál gazdagabb volt a nőket megnevező névalakok választéka, és kötetlenebb volt a névhasználat.

Hivatkozott irodalom:

- DÖMÖTÖR TEKLA 1981. *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina Kiadó, Budapest.
- FÜLÖP LAJOS 1983. Női és asszonynevek a XVI. századi levelekben. *Névtani Értesítő* 53–9.
- B. GERGELY PIROSKA 1993. Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről. *Névtani Értesítő* 118–25.
- B. GERGELY PIROSKA 1995. Mesterségűző asszonyemberek megnevezései az erdélyi régiségben. *Magyar Nyelv* 186–91.
- NYIRKOS ISTVÁN 1999. A családnévként szereplő női keresztnevekről. *Névtani Értesítő* 183–8.
- ÖRDÖG FERENC 1975. Az asszonyok megnevezése a népnyelvben. In: *Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen*. Szerk. SZATHMÁRI ISTVÁN–ÖRDÖG FERENC. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 140. sz. 69–72.
- PAIS DEZSŐ 1951. A *-né* képzők. *Magyar Nyelv* 1–12.
- PAPP LÁSZLÓ 1960. A nők megnevezése a XVI. század második felében. *Magyar Nyelvjárások* 56–89.
- SCHRAM FERENC 1970. Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SCHRAM FERENC 1982. Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1970. A magyar asszonynev és még valami. In: *Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek I*. Kriterion Kiadó, Bukarest. 48–54.
- SZABÓ T. ATTILA 1972. Annasszony és asszonytársai. In: *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok III*. Kriterion Kiadó, Bukarest. 245–9.
- SZENDREY ÁKOS 1986. *A magyar néphit boszorkánya*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

FERCSIK ERZSÉBET

A XVII–XVIII. SZÁZADI ISKOLAI NEVEKRŐL ÉS UTÓÉLETÜKRŐL

1. A nagyméretű nyelvi – köztük névtani – adattárak létrehozása és közzététele mindig előfeltétele és letéteményese a tudományozak fellendítésének, hisz új tudományos eredmények sorozata születik meg nyomukban. A tudományművelés ilyen jellegű – nem csekély önzetlenséget is kívánó – szolgálata különösképpen jellemző ÖRDÖG FERENC tudósi alkatára és tevékenységére. A magyar helynevek összegyűjtésének és publikálá-